

“Verder leren denken dan jezelf”

Een verslag van de pilot GMF: godsdienst, maatschappijleer, filosofie

ANNE CLAUDINE TULLER

In Narthex, maart 2017, presenteert een ‘task force’ bestaande uit Markus Altena Davidsen, Jeannette den Ouden, Taco Visser en Marleen Lammers, een rationale voor een mogelijk kerncurriculum religie en levensbeschouwing in het voortgezet onderwijs, inclusief een pleidooi voor een zelfstandig vak. De door de auteurs geschetste situatie, waarbij het huidige vak godsdienst/levensbeschouwing wordt beschouwd als tweederangs 1-uursvak, speelt op veel scholen. De discussie over ‘hoe dan wel’ wordt in menige vakgroep en school gevoerd. Zo ook binnen het Roelof van Echten College te Hoogeveen. Niet alleen de docenten hadden behoefte aan een ‘update’ van het vak maar ook de leerlingen. Men was ontevreden met de bestaande situatie. Zo ontstond er een proces dat leidde tot het nieuwe vak GMF: godsdienst, maatschappijleer, filosofie. In dit artikel schets ik de totstandkoming van dat vak.

In de loop van 2015 werd er op de locatie Bentinckspark (voor mavo, havo en vwo) van onze school een werkgroep geformeerd om de vakken godsdienst en maatschappijleer beter op elkaar af te stemmen en/of te laten samenwerken. Al gauw werd in de werkgroep ook de wens tot herinstructie van het vak filosofie op tafel gelegd. Denkend en pratend hierover trokken we de conclusie dat we de vakken godsdienst, maatschappijleer en filosofie bij voorkeur geïntegreerd zouden willen aanbieden. Dit vanwege de overlappende en op elkaar ingrijpende levensbeschouwelijke, morele en maatschappelijk vraagstukken in de hedendaagse maatschappij. Een vak dat aansluit bij vragen die de huidige samenleving aan jongeren stelt. Want de ontwikkelingen in de wereld zijn zo complex dat ze niet meer in te perken zijn tot wat in de afzonderlijke vakken godsdienst of maatschappijleer behandeld wordt: ze moeten ons inziens vanuit meerdere perspectieven besproken kunnen worden binnen de context van één geïntegreerd vak.

Uitgangspunten GMF

Maar waar te starten? We hebben gekozen voor een periode van bezinning op onze uitgangspunten. Niet zomaar aan de gang gaan, maar goed onderbouwd stappen zetten. We hebben gesproken met collegae (ook van andere scholen), SLO, methodeschrijvers en medewerkers van hogescholen en universiteiten. Er is literatuur uit de diverse vakgebieden geraadpleegd. Dit resulteerde in een startdocument, waarin we onder andere de uitgangspunten hebben geformuleerd voor een nieuw te ontwikkelen vak 'godsdienst, maatschappijleer en filosofie' (GMF). Onze uitgangspunten zijn vastgelegd in de schoolgids. Daar staat: "Vanuit onze christelijke identiteit willen we een school zijn die zich kenmerkt door toekomstverwachtingen en vertrouwen dat het zinvol is blijvend te investeren in de leerling en de eigen professionaliteit. De school wil met leerlingen spreken over levensvragen en met hen samen vormgeven aan vieringen. Verder zien wij het als onze taak de leerlingen te vormen tot mensen die vertrouwen hebben in zichzelf, in elkaar, in het leven en in de toekomst."

Nader toegespitst op GMF: "Identiteit is het besef zelf iemand te zijn, herkenbaar voor zichzelf en voor anderen, subject van de geschiedenis zoals die gestalte krijgt in het levensverhaal tot nu toe. Dat levensverhaal gaat over hoe wij in de tijd en ruimte onszelf realiseren." (Van Knippenberg, 2000)

In het groei- en vormingsproces, zoals omschreven in de identiteit van de school, wordt uitgegaan van drie wegen die leerlingen bewandelen om te kunnen ontwikkelen en groeien: autonomie (uniciteit), verbondenheid/relatie (socialiteit) en competentie/bekwaamheid (Ebbens & Ettikhoven, 2013).

Het nieuwe vak GMF is naar zijn aard nauw betrokken bij de identiteitsontwikkeling van leerlingen. Daarbij wil het zich richten op de sociaal-spirituele, morele, maatschappelijke en autonome cognitieve ontwikkeling van de leerling.

De ontwikkelingen in de wereld zijn zo complex dat ze vanuit meerdere perspectieven besproken moeten kunnen worden binnen de context van één geïntegreerd vak.

Meer dan de som der delen

Vanuit de gestelde uitgangspunten en zoekend naar een verbredend vormingsaanbod op het gebied van de drie vakken godsdienst, maatschappijleer en filosofie, realiseerden wij ons als ontwikkelgroep dat het geïntegreerd aanbieden van deze vakken in een combinatievak GMF meer moest opleveren dan de som der (oude) delen. Wij stelden ons als uitdaging: iets beters maken door de vakken te integreren met als winst dat leerlingen gemakkelijker verbanden gaan zien, maar ook voorkomen dat essentiële en waardevolle elementen van de bestaande vakken godsdienst en maatschappijleer verloren gaan.

Wat hierbij een rol speelt, is dat technologische ontwikkelingen, zoals op het gebied van ICT, ervoor hebben gezorgd dat de wereld tegenwoordig ‘aan onze voeten ligt’. Daardoor verandert er iets aan de horizon van de leerlingen. De Nederlandse samenleving en zo u wilt, de Nederlandse cultuur (voor zover deze überhaupt te omschrijven valt¹), is daarin een ijkpunt. De leerling als individu en de leerling als sociaal wezen is voor ons als ontwikkelaars afwisselend het vertrek- en eindpunt geweest; de leerling in zijn omgeving met andere mensen, andere denkbeelden, denkwijzen, regeringsvormen, culturen en religies. Waardeoverdracht en waardeontwikkeling spelen voor ons ook een prominente rol. In de Nederlandse cultuur is verdraagzaamheid een groot goed. In beginsel is iedereen welkom. Dit is het fundament voor sociale cohesie tussen toekomstige burgers. Dit moet worden aangeleerd, vinden wij. ‘De ander’ is in de eerste plaats een mens. We vinden het belangrijk dat leerlingen differentie echt leren kennen en leren waarderen (Roebben, 2007). Actieve pluriformiteit, op een actieve wijze aandacht besteden aan uiteenlopende godsdienstige en levensbeschouwelijke stromingen en maatschappelijke waarden, vinden we daarom noodzakelijk op school (Bos, 2008).

Het nieuwe vak GMF is naar zijn aard nauw betrokken bij de identiteitsontwikkeling van leerlingen.

Leeruitkomsten GMF

Vanwege de verwevenheid van maatschappelijke, morele en levensbeschouwelijke factoren in de hedendaagse ontwikkelingen en gebeurtenissen in de wereld, zou onderwijs hierover ons inziens niet langer kunstmatig gescheiden moeten zijn in aparte vakken godsdienst, filosofie en maatschappijleer. Daarom formuleerden we de volgende leeruitkomsten voor het vak GMF:

1. Bewust worden van je ‘Levensvisie & Levenshouding’, onder andere door middel van reflectie.
2. Het ontwikkelen en stimuleren van ‘Leren & Leven’, door gedachten, gevoelens en gedrag te onderzoeken.
3. Leerlingen leren hun ervaringen, vragen en dromen te verwoorden. Ze leren met en van elkaar. Ze leren zich te ‘verstaan’ tot de ander en tot de bronnen.

1 Denk aan de gedenkwaardige uitspraak “Dé Nederlandse identiteit bestaat niet” van koningin Maxima op 24 september 2007 bij de presentatie van *Identificatie met Nederland*, een rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Competenties GMF

Als startpunt voor de ontwikkeling van een curriculum voor GMF hebben we een lijst met competenties opgesteld die aangesproken en ontwikkeld worden in de lessen.

1. Ontvankelijkheid: openstaan voor de wereld om je heen, nieuwsgierig zijn, verder willen kijken dan je al weet, je verwonderen zodat je raadselachtigheid kunt ervaren, kunnen accepteren dat niet alles gaat zoals jij het wilt.
2. Inlevingsvermogen: je kunnen inleven in een ander, je kunnen verplaatsen in een ander, gevoelig zijn voor signalen van anderen.
3. Participatie: deelnemen aan een groter geheel, je hechten en verbinden, en trouw zijn aan iets wat belangrijk voor je is, iets over hebben voor de dingen die je belangrijk vindt.
4. Voorstellingsvermogen: een eigen voorstelling maken in beelden, woorden.
5. Uitdrukkingsvaardigheid: naar buiten brengen wat erin je omgaat, precies leren zijn.
6. Vertrouwen: op jezelf terug kunnen vallen, weten wat je wilt, je inzetten om te verwerken wat je wilt, eerlijk zijn.
7. Beoordelingsvermogen: kunnen afwegen, beredeneren, argumenteren en aanvoelen wat belangrijk voor je is, onderkennen dat iets belangrijk voor je is.

Enkele van de welbekende en internationaal erkende *21st century skills*, zoals sociale en culturele vaardigheden, communiceren en samenwerken, sluiten hierbij aan. Bij dit type *skills* gaat het volgens de Onderwijsraad (2014) om een combinatie van kennis, houdingen, vaardigheden en reflectie.

We bieden onderwijs over onderwerpen en thema's die belangwekkend zijn in de ontwikkeling van kinderen en volwassenen.

Interdisciplinair en thematisch

We hebben besloten onze aanpak interdisciplinair te maken door te werken vanuit thema's die gaan over vragen die ertoe doen in het menselijk bestaan. Het gaat in de thema's dus over levensvragen waarbij we onderwijs bieden over onderwerpen en thema's die belangwekkend zijn in de ontwikkeling van kinderen en volwassenen. De concrete werkelijkheid geven we vorm in de thema's: 1) Natuur, 2) Cultuur, 3) De mens, 4) Maatschappij/politiek, 5) Geschiedenis, tijd, 6) Ik & de ander, 7) Godsdienst.

De thema's worden benaderd vanuit een democratische grondhouding waarbij we nadruk leggen op een verbinding van grondrechten als vrijheid van godsdienst, vrijheid van meningsuiting en verbod op discriminatie (Veugelers, 2008). De taak van de docent is om leerlingen te motiveren, nieuwe kennis en inzicht te laten verwerven en de leerlingen te steunen bij kritische (zelf)reflectie

en zingeving. Op deze wijze wordt de opdracht van het onderwijs om meer aandacht te besteden aan *Bildung* en burgerschapsvorming door de invoering van GMF een structureel onderdeel van de lesinhoud. De plaats die burgerschapsvorming, ook wettelijk gezien², binnen het onderwijs moet hebben (als apart vak of als aspect van alle vakken) kent zo een theoretische en praktische inbedding.

Van een 1-uurs vak naar een 2/3-uurs vak

Zowel godsdienst als maatschappijleer waren op onze school 1-uursvakken. Iedereen die ook zo werkt, weet hoe dat gaat. Veel leerlingen per week en bij lesuitval door bijvoorbeeld werkweken of toetsperiodes een klas soms weken niet zien, waarna je voor je gevoel opnieuw moet beginnen met een klas. Aan het opbouwen van een echte relatie met de leerlingen kom je in die hoedanigheid ook weinig toe, terwijl dat juist zo belangrijk is bij aandacht besteden aan persoonsvorming. Geen ideale situatie als je wilt insteken op relatie, persoonlijke ontwikkeling, *Bildung*. Door de uren van godsdienst en maatschappijleer te koppelen en extra(!) uren toe te voegen, ontstond de volgende verdeling:

- Onderbouw MHV: twee lessen GMF per week.
- Eindexamenklassen MHV: één les GMF per week.
- Overige bovenbouwklassen MHV: drie lessen GMF per week.

Vanwege druk op de lessentabel zijn in een paar klassen helaas (nog) niet alle uren gerealiseerd.

We vonden dat er ook materiaal moest komen om de verbreding en de verdieping te borgen. Het resultaat is Why magazine, een aantrekkelijk vormgegeven tijdschrift.

Op zoek naar een passende lesmethode met GL als basis

Tijdens de zoektocht naar een passende lesmethode voor GMF hebben er diverse lesmethodes bij ons op tafel gelegen. De vakgroep koos voor *Perspectief*, een thematisch vormgegeven lesmethode GL voor leerjaar 1 t/m 6, waarin wij voldoende kapstukken zagen voor burgerschap, maatschappijleer en filosofie. Ook hebben wij een aantal klassensets van een filosofiemethode aangeschaft. Maar daarmee waren we er niet. We vonden dat er ook materiaal moest komen om de verbreding en de verdieping te borgen. Wij zijn daarom als vakgroep met uitgeverij Creathlon rond de tafel gaan zitten om over nieuw aanvullend materiaal te spreken. Het resultaat is *Why magazine*, een aantrekkelijk vorm-

2 Wet op het voortgezet onderwijs, artikel 17.

gegeven tijdschrift, dat we samen met de materiaalontwikkelaars van uitgeverij Creathlon hebben ontwikkeld.

Het eerste katern biedt een aanvulling op het thema 'Je Lijf Je Leven', uit het nieuwe 4/5-havoboek van *Perspectief*. Met artikelen over René Descartes, het *nature/nurture*-debat en de verzorgingsstaat worden de vakken filosofie en maatschappijleer uitgediept. Ook zijn er aanvullende opdrachten en extra artikelen per thema, en filmpjes en links te vinden op de website bij het magazine. Inmiddels zijn er vier nummers gereed, elk met een eigen thema (zie kader).

WHY magazine

Bij het maken van de lesmethode *Perspectief* stuitte we regelmatig op interessante onderwerpen die we toch niet in een thema kwijt konden: te filosofisch, te veel maatschappijleer. Jammer, want voor de volledigheid van het thema zou het wel relevant zijn er aandacht aan te besteden. Omdat de raakvlakken tussen deze vakken groot zijn, was ook voor ons de grens niet altijd even helder te trekken. Toen het Roelof van Echten College met de vraag kwam of wij mee wilden werken aan het ontwikkelen van materiaal voor hun pilot, waren we dan ook onmiddellijk enthousiast.

Uitdiepen

Het maken van een boek dat minimaal vijf jaar mee moet gaan, dwingt je tot het maken van bepaalde keuzes. Het *WHY magazine* dat we nu ontwikkelen, kan veel actueler zijn. De website www.whymagazine.nl die bij het magazine hoort, kunnen we zelfs nog meer *up to date* houden.

Het *WHY magazine* verdiept bepaalde aspecten van een thema uit *Perspectief*. Het gaat dan met name om onderwerpen die thuishoren bij maatschappijleer, filosofie, burgerschap en persoonlijke ontwikkeling. Verschillende opdrachtvormen zorgen ervoor dat leerlingen zich de stof eigen maken.

Elk *WHY magazine* start met een interview met een (of meer) leerling(en) over het onderwerp. We eindigen met een tweespraak tussen mensen van verschillende generaties en een interview met iemand die werkzaam is binnen een aspect van het thema.

Actueel

Elk *WHY magazine* wordt eerst uitvoerig besproken met de meewerkende docenten in Hoogeveen. We brainstormen over de verschillende onderwerpen die aan de orde kunnen komen. En die aan de orde *moeten* komen - maatschappijleer kent bijvoorbeeld eindtermen waar we rekening mee houden.

We zoeken waar mogelijk verbinding met de actualiteit. In het magazine wordt daar bij elk artikel expliciet naar verwezen. Daarnaast geven we aan wat de relatie is met nog weer andere vakken.

Een voorbeeld. Voor het thema 'Geluk' gaat een artikel over cynisme en idealisme. Het actuele voorbeeld haakt in op #allemannenhandinhand. Wat zegt een idealist over zo'n initiatief? En hoe zou een cynicus reageren? Onder het kopje 'Andere vakken' staat onder andere: vraag bij aardrijkskunde naar de idealistische achtergronden van de bouw van de Bijlmer, of van Lelystad. Op de site staat een gesprek met filosofe Susan Neiman over 'nieuwe mores'. Een bron bij het artikel legt uit wat de betekenis van cynisme en idealisme in de filosofie is.

Samenwerking

Er zijn altijd meer ideeën dan we kwijt kunnen. Aan het eind van de brainstormsessie maken we een selectie en verdelen we de artikelen. De docenten, mijn collega Maxine Herinx en ikzelf schrijven de kopij. De redactie, opmaak en druk van het *WHY magazine* vallen onder onze verantwoordelijkheid. Aan het eind van het traject ligt er dan weer een kleurrijk en aantrekkelijk magazine klaar waar de leerlingen mee aan de slag kunnen. Inmiddels is er ook belangstelling van andere scholen die het magazine gaan gebruiken om vorm te geven aan 'burgerschap'. Zij gebruiken *WHY magazine* los van *Perspectief*.

Hilde van Halm, projectleider WHY magazine. E: hilde.vanhalm@creathlon.nl.

De sfeer in de lessen is verbeterd, de leerlingen zien verbanden tussen de vakgebieden beter en kunnen het geleerde beter plaatsen in de actualiteit en beter betrekken op hun eigen leven.

Feedback van de leerlingen

Aan het einde van het schooljaar 2015-2016 hebben we de leerlingen en ouders (tijdens een ouderavond) ingelicht over de plannen rondom het nieuw in te voeren combivak, dat toen de naam GMF had gekregen. In de lessen van de bovenbouwklassen hebben we hierover ook inhoudelijk met de leerlingen gesproken. Ook hebben we gevraagd om te reageren op de voorgenomen wijziging rondom de vakken godsdienst en maatschappijleer.

De meeste reacties waren ronduit positief. Reacties als: "Waarom hebben jullie dit niet eerder bedacht, het heeft toch allemaal met elkaar te maken" tot "Het is

goed dat filosofie terugkomt”, bevestigden ons in de ingeslagen weg. Een leerling uit 5-vwo verwoordde het als volgt: “School gaat om meer dan alleen feiten leren, je moet ook verder leren denken dan jezelf.” Verder leren denken dan jezelf, een mooiere omschrijving had hij niet kunnen geven voor dit nieuwe initiatief.

Terugkijkend en evaluerend

Bij de start van het nieuwe schooljaar hebben we op gepaste wijze de ‘geboorte’ van ons nieuwe vak gevierd. Met geboortepermuntjes, een geboortekaartje, een wiegje in de identiteitshoek en *Why magazines* voor alle bovenbouwleerlingen. Nu, aan het einde van het schooljaar, is het tijd om terug te kijken.

Het is een intensief jaar geweest voor de vakgroep. Naast het werken met een andere methode en een aanvullend magazine, vraagt het doorlopende ontwikkelwerk veel tijd. Het geeft ook energie, zeker wanneer door leerlingen gevraagd wordt wanneer het nieuwe magazine weer uitkomt en je leerlingen in de aula in het magazine ziet lezen. De sfeer in de lessen is verbeterd, de leerlingen zien verbanden tussen de vakgebieden beter en kunnen het geleerde beter plaatsen in de actualiteit en beter betrekken op hun eigen leven.

We hebben de vakken verbreed, verdiept en dichterbij de leerlingen gebracht. Het vak GL is en blijft hierbij voor ons de basis.

In de vakgroep elkaar ondersteunen

Er waren ook hobbels te nemen. Het maken van een gecombineerd PTA was een behoorlijke klus. Want ook dit nieuwe vak moest de ‘toets der Inspectie’ kunnen doorstaan. Sommige terreinen van andere vakgebieden waren niet zo bekend bij alle vakgroepleden. Actieve ondersteuning door de desbetreffende vakcollega werd dan ingezet of er werd (en wordt nog steeds) scholing gevolgd. De vakgroep GMF is een afspiegeling van het nieuwe gecombineerde vak:

- Theo Breen - docent godsdienst en maatschappijleer
- Peter de Jong - docent GL
- Nienke Moolhuizen - docent GL
- Renee Pees - religiewetenschapper, docent GL
- Rob Revet - cultureel antropoloog, docent maatschappijleer en filosofie
- Anne Claudine Tuller - theoloog, docent GL en filosofie
- Klaas Blanksma - clusterleider

Juist het vak GL als basis

Natuurlijk is er nog veel meer te vertellen over de pilot GMF. Toch ga ik nu eindigen en wel met de vraag die ons zo vaak wordt gesteld of zelfs verweten: “Zijn godsdienst en maatschappijleer nu bij jullie op school verdwenen?” Hier kan ik een volmondig “Nee” op antwoorden.

Nee, deze vakken zijn er zeker nog, en meer dan in het verleden hebben ze de aandacht van onze leerlingen. We hebben de vakken verbreed, verdiept en in de context van vandaag de dag dichterbij de leerlingen gebracht. Het vak GL is en blijft hierbij voor ons de basis. Vorming op basis van kennis. Om leerlingen te laten ontdekken en te laten worden wie ze ten diepste (mogen!) zijn.

Literatuur

- Bos, N.L.P. (2008). Godsdienst en levensbeschouwing in het openbaar onderwijs. In: *Narthex* 8(2), 12-15.
- Ebbens, S. & Ettekoven, S. (2013). *Effectief leren. Basisboek*. Groningen: Wolters Noordhoff.
- Knippenberg, M.P.J. van (2000²). *Tussen naam en identiteit*. Kampen: Kok.
- Onderwijsraad (2014). *Een eigentijds curriculum. Advies*. www.onderwijsraad.nl/publicaties/2014/een-eigentijds-curriculum/volledig/item7128, geraadpleegd op 30-11-15
- Roebben, B. (2007). *Godsdienstpedagogiek van de hoop. Grondlijnen voor religieuze vorming*. Leuven: Acco.
- Veugelaers, W. (2008). Levensbeschouwing en onderwijs. Nieuwe ontwikkelingen en consequenties voor docenten godsdienst/levensbeschouwing. In: *De Pedagogische Dimensie*, nr. 55. Amsterdam: Instituut voor de Lerarenopleiding, Universiteit van Amsterdam i.s.m. Universiteit voor Humanistiek.

WORD MASTER OF EDUCATION

Een investering in jezelf die je op voorsprong zet!

Kies voor de eerstegraads lerarenopleiding Levensbeschouwing bij Fontys in Tilburg.

- Driejarige opleiding
- Colleges op woensdagmiddag en –avond
- Accent op vakinhoud, onderzoek en brede rol eerstegraads docent
- Kleinschalig karakter

Wil je vrijblijvend kennismaken met onze opleiding?

Volg dan losse modules.

NIEUW! Masteropleiding Toetsdeskundige

Voor de professional die de toets- en beoordelingspraktijk wil innoveren en verbeteren.

Kijk op fontys.nl/flot-masters voor meer informatie.

